

A gettóba költözés költségeit maguknak a zsidóknak kellett fedezniük. A bevihető vagyontárgyakat nem korlátozták, kivéve a bejelentési vagy beszállítási kötelezettség alatt álló vagyontárgyakat (járművek, rádió stb.), de a vagyontárgyak kiválasztásában figyelemmel kellett lenniük a rendelkezésükre álló terület kicsiségére. A polgármester-helyettes rendelete szerint a beköltözést először azoknak kellett megkezdeniük, akiknek semmiféle mentesítésük nem jöhetett számításba, továbbá akinek lakását a gettó területéről kiköltözött keresztények igényelték. (...)

Mentőakció három tudósért

A gettóba a sárga csillag viselésére kötelezett személyek voltak kötelesek bevonulni. Ehhez az 1941. évi zsidótörvény szolgált alapul. A kivételezettséget újból szabályozta az 1944. április 4-i rendelet. Eszerint a következőkre terjedt ki mentesség:

1. *Keresztény felekezetek papjai, szerzetesei, szerzetesnői.*

2. *Megfelelő szintű kitüntetésekkel méltányolt, ellenforradalmi megmozdulásban résztvevő vagy hazafias magatartású személy, a vele együtt lakó felesége, gyerekei vagy özvegye és gyerekei.*

3. *A jelenlegi háború hadiözvegyei és hadiárvai.* (A „hadiözvegy” a fegyveres katonai szolgálatban elesett katonai özvegye, a „honvédelmi özvegy” a munkaszolgálatos özvegye.)

4. *Nem zsidó személynek („őskeresztény”) vele együtt élő, keresztény vallásfelekezethez tartozó házastársa és özvegye, ha gyermekük van, ha a gyermek nem zsidó.*

5. *Magyarországon lakó külföldi állampolgárok.*

Természetesen az érdekeltek mindent megpróbáltak, hogy elkerüljék a gettóba költözést. Három világhírű szegedi tudós, egyetemi tanár és, Purjesz Béla, Rusznay István és Riesz Frigyes mentesítésért széles körű kezdeményezés indult. A professzorok mentesítésük végett kérvényt írtak Jaross belügyminiszterhez. Kérvényükben az 1918 után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen tanúsított hazafias magatartásukra hivatkoztak. Purjesz Béla és Rusznay István mentesítési kérelmének támogatására a Horthy Miklós Tudományegyetem orvosi karának tanárai küldtek Veress Elemér dékán fogalmazásában levelet a belügyminiszterhez. Miután felsorolták a két professzor általános emberi, nevelői, oktatói és tudományos érdemeit, így fejezték be leveleket:

„A szegedi egyetem orvostudományi karának tagjai személyes barátságtól elvonatkoztatva is úgy érzik, hogy két ilyen kiváló egyetemi tanár és derék ember érdekében fel-szólalni, kérésüket támogatni nemcsak kartársi kötelesség, hanem ezen túlmenően emberbaráti és méltányos cselekedet is, hogy a két tudós orvosnak felsorolt rendkívüli érdemeik alapján legalább az az elbírálás biztossítsák, ami azoknak jár, akik megkülönböztető jelviselés alól mentesítve vannak.”

E levél alatt a következő aláírások olvashatók: Vidákovits Kamilló, Ditrői Gábor, Baló József, Rávnay Tamás, Jancsó Miklós, Kanyó Béla, Ivánovics György, Ve-

A délvideki zsidóság „központosításával” párhuzamosan megkezdődött a szegedi zsidóság gettóba költöztetése. Április 29-én adta ki Tukats főispán Tóth Béla polgármester-helyettesnek az utasítást, hogy nyolc napon belül állítsa föl a gettót. (...) A polgármester-helyettes május 17-i rendelete 22-ében jelölte meg a zsidók gettóba való átköltözésének megkezdését, azzal, hogy 30-ig be kell fejezni. Később ez utóbbi határidőt június 15-ben szabta meg. Mivel a zsidók megjelenése a városi hivatalokban tilos volt, a zsidó tanács belépési engedélyt kapott tagjai intézték a zsidóság hivatalos ügyeit, és a város vezetéséhez intézték kérvényeiket is a zsidó tanács közvetítette.

Szegediek az abonyi táborban. Liebmann Béla emlékezete szerint, a képen a három középkorú férfi balról jobbra Dózsa Ferenc ügyvéd, Burger Béla államtitkár és Vértés Miksa kormányfőtanácsos. (Fotó: Liebmann Béla)

Ötven esztendeje történt a szegedi Holocaust

Mint a halottas ház, temetés után...

ress Elemér, Szent-Györgyi Albert, Kramár Jenő, Gellért Albert, Batizfalvy János, Kulcsár Ferenc, Dávid Lajos.

Riesz Frigyes mellett – kérvényét támogatva – az egyetem matematikai és természettudományi karának professzorai emeltek szót. Az Ábrahám Ambrus megfogalmazta levelet, mely az előzővel hasonló hangnemben íródott, és a világhírű matematikus érdemeit ecsetelte, a következők írták alá: Tóth László, Kiss Árpád, Farkas Béla, Bartucz Lajos, Ferenczi István, Ábrahám Ambrus, Greguss Pál, Koch Sándor, ifj. Bruckner Győző, Rédei László.

Purjesz Béla és Szél Pál ny. orvos ezredes érdekében május 14-én a vitézi székkapitány, dr. vitéz Meskó Zoltán is szót emelt a főispánnál. Sőt május 17-én Meskó az orvosi kamara elnökeként is kérelmezte lakásukban való meghagyásukat.

A polgármester-helyettes helyt adott a sokféle irányból jövő kérésnek. Május 31-én ez a polgármesteri utasítás jelent meg: Purjesz, Rusznay és Riesz egyetemi tanárok jelenlegi teljes lakásukban – további intézkedésig – bentmaradhatnak. Így határoztam, mert az engedélyhez a belügyminisztériumból a főispán úr közbenjárása folytán előzetes jóváhagyást nyertem.”

Június 16-27.:

a deszkakerítés mögött

Június 15-én este fél 10-kor hirdette ki a rendőrség a gettóban és a zsidó házakban elhelyezett zsidók között, hogy a deportálás megkezdődik, tehát másnap reggel hat órára mindenki legyen készen az útra 50 kilós csomaggal.

Sokan csak most döb-bentek rá igazán, milyen sors vár rájuk. Szenvedésük megrövidítésére néhányan ezen a füledt nyári éjszakán az öngyilkosságba menekültek. A szíriénázó mentőautók egymást váltották a gettó kapujánál. (Weöres Róbertné visszaemlékezése.)

Reggel, szoros fegyveres kísérettel megindult a menet a Cserzy Mihály utca végén lévő téglagyárba és a konzervgyár mögötti üres térségre. Ezt a területet a szabadtéri játékokhoz használt deszkákkal elkerítették, gyűjtőtáborra alakították.

A szegedi rendőr-főkapitányság jelentése szerint

a gettóból és a zsidó házakból június 16–27. között összesen 3095 főt szállítottak a gyűjtőtáborba. A deszkakerítéssel körülvett és szinte lépésenként álló fegyveresekkel őrzött gyűjtőtáborba még a környező helységekből is szállítottak több mint négyezer deportáltat. Helyzetüket így írta le A szegedi zsidóság kiáltványa:

„A férőhelyen, mely 2000 személyre is szűken futotta, 8000-en osztoztak meg, elhelyezésük legelemibb szükségleteik kielégítését sem tette lehetővé. Táplálkozásról és ivóvízről, a betegek orvosi ellátásáról minden emberi érzést megcsúfoló módon történt »gondoskodás«. Természetes, hogy a halál tovább aratott; napi 8–10 áldozatát temetés helyett ismeretlen helyen ásták el.”

A szegedi anyakönyvi hivatal a zsidóknak a gettóból való kiköltözése során, június 15 és 28 között elhalálozottakról közölt egy névsort, de a polgármesterhez küldött másik átiratukban ők maguk is elismerték, hogy ez nem teljes: „A szegedi zsidók kiköltözése alkalmával a gettóban, a zsidó gyűjtőtáborban, valamint a Belgyógyászati Klinikán elhaltak közül több egyént eltemettek anélkül, hogy a halálesetet előzőleg anyakönyvezés céljából bejelentették volna.” Hogy valóban több halálesetről volt szó, az is bizonyítja, hogy A szegedi zsidóság kiáltványa egyedül a gettóból való kiköltözés éjszakáján, június 15-ről 16-ra virradóra 50 öngyilkosságot említ.

Elindulnak

a marhavagonok

Az SS parancsnokság átirata szerint: „A vonatok indulását megelőző napokon a kirakó állomások székhelyén lévő táborokban a zsidókat alaposan át kell vizsgálni, hogy semmiféle érték (pénz, ékszer, érték-papír, takarékkönyv stb.) ne maradjon náluk, továbbá, hogy ne szállíttassanak el olyan egyének, akik a kiadott intézkedések szerint el nem szállíthatók. Az átvizsgáláshoz szükséges csendőrségi erőkről a kerületi parancsnokságok gondoskodjanak. Az elszállítandóknak az induláskor legalább 5–5 napi, illetve a német parancsnok által a szállítás esetleg hosszabb tartalma miatt kívánt mennyiségű élelemnek kell lenni.”

A szegedi gyűjtőtábor parancsnoksága (Finta Imre és Simon csendőr századosok vezetésével) kíméletlen alapossgággal járt el az elrejtett javak felkutatásában. Orvosokat és szülésznőket hozattak, és ezek a meztelekre vetköztetett nők minden testrészét átvizsgálták – a jelenlévő csendőrök időtlen nevetése közepett.

Weöres Róbertné szerint a csak bottal járn tudó beteg édesanyjának botjáról letörték az ezüst kampóvéget, és a most már használatatlan botot gúnyos megjegyzésekkel visszadobták neki.

A gyűjtőtáborba költöztetés után az elhagyott és lezárt gettó házait is alaposan átkutatták a nyomozó alosztály csendőrei. Állítólag 400 ezer pengő készpénzt és egymillió pengő értékű ékszert találtak.

Kis batyuikkal június 25-én érkezett az elszállítandók első csoportja a rókusi pályaudvaron álló marhavagonokhoz. A rókusi pályaudvar felé vándorogó menetet Majtényi Béla az út széléről nézte: „Borzalmas látvány volt. Az emberek hátán batyuk, ágyneműk, ruhák, élelmiszer szakszerűtlenül csomagolva, ahogy összekapkodnak megrémült emberek valamit földrengéskor vagy árvízkor. A menet végén rossz gebe húzott egy rozoga stráf-kocsit, amire egy frissen operált beteg volt feldobva egy-két járóképtelen öreg társaságában. Az áldozatokkal lehetetlen volt beszélni, csak intgetni. Pedig volt köztük ismerős elég. A pályaudvarnál szigorú kordont vontak a csendőrök.” A bevagonírozást pedig így írja le A szegedi zsidók kiáltványa:

„A marhavagonokba be-verték 70, 80 sőt 90 személyt is. (...) Zuhogott a puskatus, csattant a derékszíj, szorosra tömték a fuladásig telt szerelvényeket. Három szállítmánnyal június 25-én, 27-én és 28-án kiűrtették a téglagyári tábor, zsidómentesítették Szeged városát.” A deportálás utáni Szegedet Majtényi Béla így jellemzi: „A deportálás után olyan volt a város, mint egy halottas ház temetés után. Lehúzott redőnyök, lezárt lakások. Az emberek lelkiismerete kezdett ébredezni.”

A vagonokba a többnapos útra két vödört helyeztek el, egyet ivásra, a másikat a szükségletek elvégzésére. A füledt nyári melegben, megtömött vagonok-

ban, víz nélkül utazók közül sokan nem érték meg az úticélt. Az első két szerelvény Auschwitzba ment; az oda szállítottak közül alig néhányan jöttek vissza. A harmadik szerelvény, különféle okok miatt, Ausztria felé vette az irányt. Közülük a nagyobb rész szerencsésen haza is térhetett.

Mentés az utolsó pillanatban

A gyűjtőtáborba való szállítás előtti napokban megkezdtek a mentesítés alatt álló, vitatott személyek gettóba, majd gyűjtőtáborba szállítását is, jó néhányat anélkül, hogy kérelmük eldőlt volna.

A még függő kérelmek elbírálására az ún. hármas bizottságot hozták létre: a főispáni, a polgármesteri hivatal és a karhatalom képviselőiből.

A bizottság június 20-án, 23-án, 26-án és 28-án tartott ülést. Az ülésekről csak jegyzőkönyvi kivonatok maradtak, de ezekből is betekintést nyerhetünk a legfontosabb ügyekbe, azokba a kétségbeesett kísérletekbe, melyekkel némelyek mentesítésüket el akarták érni.

Június 20-i ülésén ismét előkerült Purjesz, Rusznay és Riesz professzorok ügye. A rendőrkapitányság vezetője bejelentette, hogy Purjesz Béla és Rusznay István ügyében Molnár Zsigmond belügyminiszteri titkártól telefonrendeletet kapott, ezért úgy döntöttek, hogy meghagyják őket továbbra is lakásukon. Riesz Frigyes ügyét június 23-án déli 12 óráig függőben tartották: „Ha eddig nem érkezik meg a mentesítése, be kell vonulnia a táborba.”

Az előző napon, 19-én a főispánhoz is érkezett telefonüzenet a kultuszminisztériumból. Mester Miklós államtitkár megbízásából Molnár Andor miniszteri tanácsos arra kérte a főispánt, hogy amíg Endre László államtitkárnál inter-venni tudnak, Riesz Frigyes is ugyanolyan elbánásban részesüljön, mint Purjesz Béla és Rusznay István.

A hármas bizottság június 20-i döntéséről, a hivatalos értesítést megelőzve, valamiképpen Riesz professzor értesülhetett, mert táviratozott Svédországba svéd állampolgárságú testvérének,

hogy esetleg mégis a gyűjtőtáborba kell vonulnia. Mire testvére a svéd követség közbenjárását kérte. A svéd követ június 23-án német nyelvű levélben kérte a főispánt, hogy „addig hagyják meg Riesz professzort a lakásán, míg ő is föl nem kerül a Svédországgal közelebbi kapcsolatokkal rendelkező, így svéd állampolgárságot elnyerő személyek listájára.”

Közben június 24-én 0 óra 5 perckor a vidéki rendőr-főkapitányságtól a szegedi rendőr-főkapitányság telefonrendeletet kapott. Eszerint Purjesz Béla, Rusznay István, Riesz Frigyes és Sik Sándor egyetemi tanárok, továbbá Gönczy Pál egyetemi gondnok, igazgatóhelyettes „lakásukon meghagyandók”; ha gettóban vannak, kiengedendők, és régi lakásukat elfoglalhatják. Csillagot viszont kötelesek viselni. „Ez az intézkedés ideiglenes jellegű, ügyük elintézése felülvizsgálat alatt áll a belügyminisztériumban, ahonnan igazolványt fognak kapni.”

Nem világos, hogy került az eddig együtt szereplő zsidó professzorok mellé Sik Sándor neve, hiszen ő mint piarista szerzetes tanár eleve mentesítve volt a zsidókat sújtó intézkedések alól. A június 23-i bizottsági ülésen is csak a három professzor neve szerepelt együtt, és akkor mindhármukról szóló döntést halasztották el június 27-én déli 12-ig. A június 26-i ülésen már együtt tárgyalták Purjesz, Rusznay, Riesz és Sik professzor, valamint Gönczy egyetemi gondnok ügyét. Úgy határoztak, hogy ha a belügyminisztériót ellentétes intézkedés nem jön, mentesítést kapnak.

Másnap, június 27-én, Tóth polgármester-helyettes a belügyminisztériumban eljár a vitás szegedi zsidó ügyekben, köztük az egyetemi tanárokéban is. Jelenléseben azt írta, hogy Szilágyi László minisztériumi osztálytanácsostól azt a hivatalos felvilágosítást nyerte, hogy Purjeszt, Rusznayot, Riesz, Sikot, Gönczyt a belügyminiszter végleg mentesítette.

A hármas bizottság június 28-i ülésén már csak Purjesz és Rusznay neve szerepelt az egyetemi tanárok közül. A rendőrség vezetője bejelentette, hogy a két egyetemi tanár már a gyűjtőtáborban van. Keresztes Andor rendőrfőtanácsos július 1-i jelentése szerint a német politikai rendőrség szállította el őket. A bizottság ezért elhatározta, hogy a két professzor elbocsátása végett megkeresi az V. kerületi csendőrpáncsnokságot.

A csendőrpáncsnokság azonban azt közölte velük, hogy a németek Purjeszt és Rusznayot a táborból elszállították. A főispán ezért kiszabadulásuk érdekében a belügyminiszterhez fordult. A három szegedi professzor a nemzetközi összefogás eredményeként végül sikerült megmenteni. A deportáló vonatról való leszedésüket Gergely Miklósné így mondja el: „Rusznay István és Purjesz Béla június 28-án azzal a transzporttal mentek, amellyel mi, és az előttünk lévő vagonban voltak. Strasshofban kiáltották a nevüket, és egy fekete autótól visszavitték őket.” Riesz Frigyes és Purjesz Béla szegedi lakásán, Rusznay István pedig Budapesten érte meg a felszabadulást.

* (Részlet Pál József: Hamvas Endre a szegedi zsidóság deportálása ellen című tanulmányából. Megjelent a Szegedi Könyvtári Műhely 1986. évi 1-2. számában.)